

Лекція № 8

ТЕМА: ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО, КУРОРТНОГО ТА ПРИРОДООХОРОННОГО ЗНАЧЕННЯ

Метою лекції є ознайомлення та вивчення туризму як галузі рекреації.

План

- 1. Природно-ресурсний потенціал земель рекреаційного значення.**
- 2. Природно-ресурсний потенціал земель курортного та природоохоронного значення**

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, курорт, рекреація, кластр.

1. Природно-ресурсний потенціал земель рекреаційного значення.

Актуальним є визначення структури всього природно-ресурсного потенціалу регіонів України, виявлення місця, яке займає той чи інший його компонент в інтегральній (сумарній) величині. В свою чергу, встановлення компонентної структури природно-ресурсного потенціалу по регіонах дає змогу переходити на порівняльні оцінки територіальне диференційованих показників, пов'язаних з їх використанням.

Цікаву роботу з методики визначення компонентної структури природно-ресурсного потенціалу території України, проведення розрахунків по забезпеченню її населення окремими ресурсами і зведення до спільного знаменника інтегрального ресурсного потенціалу (на прикладі України) виконав В.П. Руденко. Незважаючи на умовність визначеного ним сумарного природно-ресурсного потенціалу по регіонах (по Україні в цілому, по її великих економічних районах і областях), що пов'язане зі складністю зіставлення різних за фізичними параметрами та особливістю споживання ресурсів (мінеральних, земельних, водних, лісових, фауністичних, природних рекреаційних), виконані дослідження становлять чималий науковий та практичний інтерес.

За наведеними в таблиці 1 даними найбільшу частку в компонентній структурі ресурсів України займають земельні (44,4 % усього ресурсного потенціалу) і мінеральні (28,3 %) ресурси. Нижчою є частка потенціалу фауністичних (0,5 %) і лісових (0,5 %) ресурсів. Причому найбільший сумарний потенціал ресурсів (від загального по республіці) мають Донецька (12,3%), Дніпропетровська (10,9%) і Луганська (8,8 %) області. Це є результатом зосередження в них мінеральних, насамперед вугільних, залізородних, марганцевих та інших ресурсів світового значення, які характеризуються сприятливими умовами видобутку.

Таблиця 1

Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу економічних районів і областей України

Територія	Сумарний потенціал, % від сумарного по Україні	Потенціал ресурсів, %					
		Мінеральних	Водних	Земельних	Лісових	Фауністичних	Природних рекреаційних
Донецько-Придніпровська	49,4	50,9	8,4	32,7	1,4	0,4	6,2
Дніпропетровська	10,9	68,9	4,8	21,3	0,3	0,4	4,3
Донецька	12,3	72,8	4,8	16,8	0,4	0,1	5,1
Запорізька	3,9	20,4	20,1	49,7	0,7	0,7	8,4
Кіровоградська	3,0	10,8	11,9	70,3	1,6	0,6	4,8
[Луганська	8,8	73,8	6,8	13,8	0,8	0,2	4,6
Полтавська	3,5	11,5	11,0	68,1	2,9	1,1	5,4
Сумська	2,7	3,4	15,9	65,3	7,6	1,1	6,7
Харківська	4,3	14,2	11,4	54,6	3,9	0,6	15,3
Південно-Західна	35,1	6,6	17,1	55,0	9,3	0,5	5,1
Вінницька	3,6	2,1	9,7	79,1	3,5	0,5	5,1
Волинська	1,7	1,0	18,0	55,2	16,2	0,4	9,2
Житомирська	2,9	5,5	15,9	59,8	12,6	0,7	9,5
Закарпатська	2,5	3,0	31,5	19,4	17,4	0,1	28,6
Івано-Франківська	2,2	7,5	33,3	24,1	17,6	0,1	17,4
Київська	4,0	3,8	12,3	59,5	5,5	0,5	18,4
Львівська	3,7	22,5	22,7	29,2	11,1	0,2	14,3
Рівненська	1,8	5,0	16,4	55,0	16,1	0,7	6,8
Тернопільська	2,1	1,2	13,6	75,0	4,7	0,2	5,3
Хмельницька	2,7	3,5	13,8	72,6	3,8	0,4	5,9
Черкаська	3,0	5,8	12,7	67,7	4,6	0,9	8,3
Чернігівська	3,6	10,8	12,9	59,1	6,7	1,0	9,5
Чернівецька	1,3	5,2	18,3	50,0	12,6	0,2	13,7
Південний	15,5	5,1	18,7	57,4	1,3	0,6	16,9
Кримська	6,0	10,0	19,3	39,0	1,8	0,3	29,6
Миколаївська	2,9	2,8	23,2	66,7	0,51	1,0	5,9

Одеська	3,7	1,8	11,1	71,8	1,3	0,5	13,5
Херсонська	2,9	1,6	22,7	67,1	1,0	1,2	6,4
Всього по Україні	100,0	28,3	13,1	44,4	4,2	0,5	9,5

Наведені в таблиці 1 показники сильно диференційовані як за ресурсним потенціалом, так і за регіонами і можуть бути використані для оцінки конкретних ресурсів тих чи інших областей України.

За даними Держкомзему України організації, установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення станом на 01.01.98 р. займали 304,4 тис. га земель, в складі яких налічувалось 11,8 тис. га сільгоспугідь; 151,1 тис. га лісів і інших лісовкритих площ; 14,0 тис. га відкритих і заболочених земель; 63,0 тис. га під водою. В межах населених пунктів їх обліковувалось 17,6 тис. га, в т.ч. 8,5 тис. га забудованих.

До складу земель, що вимагають створення особливого режиму охорони та забезпечення цільового функціонального використання на території України відносяться:

- курортні (лікувально-оздоровчі) землі (території розповсюдження понад 400 джерел лікувальних мінеральних вод і 104 родовищ лікувальних грязей; території морських пляжів довжиною 1160 км; земельні ділянки 1059 санаторіїв і санаторіїв-профілакторіїв на 203 тис. місць;

- рекреаційні землі (земельні ділянки 2380 закладів організованого відпочинку та туризму на 398 тис. місць; території масового короточасного відпочинку населення у приміських зелених зонах; земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств;

- землі природоохоронного фонду, який використовується для екологічного туризму та рекреації (території 5 національних природних парків, 10 регіональних ландшафтних парків, 3 біосферних заповідників, 1800 заказників, 500 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва тощо);

- землі об'єктів історико-культурної спадщини (території розташування більше 125 тисяч пам'яток історії, археології, архітектури, етнографії та інші).

2. Природно-ресурсний потенціал земель курортного та природоохоронного значення

Загальна площа всіх цих земель, які використовуються за призначенням, за даними "Зведеної схеми районного планування України" (1991 р.), становила 7,2% території України (4346,6 тис. га), в т.ч. природоохоронні землі займали біля 2,2%.

У відповідності до чинного законодавства курортні, природоохоронні землі та землі історико-культурного призначення є загальнодержавною власністю, підлягають особливій охороні, не приватизуються; вони можуть передаватись лише

у постійне або тимчасове користування; рекреаційні ж землі можуть перебувати як у загальнодержавній, так і в колективній або приватній власності.

За даними оцінки ресурсного потенціалу земель курортів і рекреації та туризму, земель історико-культурного призначення, територія їх розповсюдження може складати близько 9,1 млн. га, або майже 15% території країни. Це більш, ніж вдвічі перевищує площі тих земель, які використовуються для цих цілей на сучасному етапі. Згідно з прогнозними розрахунками на базі використання цього потенціалу є можливість одночасно оздоровити близько 50 млн. чоловік, тобто майже все населення України. З іншого погляду - це могутній потенціал розвитку міжнародного туризму, який у багатьох країнах світу є прибутковою галуззю національної економіки. Так, наприклад, питома вага доходів від туризму у валовому національному продукті в Іспанії становить майже 4%, у Кіпрі - близько 20%, у країнах Центральної і Східної Європи - біля 7,6%. В Україні доля доходів від туризму у валовому національному продукті не перевищує одного відсотка.

Водночас, значні земельні території необхідні для створення охоронних зон (санітарної охорони курортів та лікувальних ресурсів, водоохоронних, охорони історико-культурної спадщини, тощо) а також для створення прибережних захисних смуг, які виконують природоохоронні функції і мають режим обмеженої господарської діяльності. Зокрема, Водним Кодексом України (1995 р.) уздовж берегів морів, морських заток і лиманів передбачено виділення прибережних захисних смуг шириною не менше двох кілометрів від урізу води. В межах цих смуг забороняється застосування пестицидів, облаштування полігонів, складування відходів та будівництво полів фільтрації; навколо водойм забороняється розорювання земель, садівництво та городництво, будівництво дач, гаражів тощо.

Переважна частина об'єктів історико-культурної спадщини в Україні розміщується на території 1156 населених пунктів, які належать до категорії історичних поселень. В їх складі обліковується 279 міст, 162 селища міського типу, 715 сіл. За проектом ВБН Б.2.2.-96 "Організація зон охорони пам'яток архітектури" до охоронних зон пам'яток включено території старої забудови та цінних природних ландшафтів, які утворюють історичне середовище. На території цих зон забороняються земляні, будівельні роботи, господарська діяльність, за винятком відновлювано-реставраційних заходів.

До цього часу територія охоронних зон у балансі всіх видів земель України, - як певна категорія земель, - кількісними показниками законодавчо не визначена, а зовнішні межі всіх видів охоронних зон практично не встановлюються (за спеціально розробленими проектами), а якщо і/або виділяються, то тільки для незначної частини об'єктів.

Таким чином, при опрацюванні Схем територіального планування особливу увагу слід приділяти необхідності створення резервного фонду земель охоронного призначення.

Свого часу Урядом України було затверджено «Перелік і границі територій, які зарезервовані для організації зон лікування, відпочинку та туризму в Українській

РСР», яким передбачалось створення 265 нових об'єктів цільового використання загальною площею 1369,4 тис. га. Однак, через відсутність належного державного контролю, протягом останніх 20 років в межах резервних територій ведеться дачне будівництво, інша господарська діяльність, значна частина цих найцінніших ресурсів вже втрачена.

Не дивлячись на очевидну економічну доцільність і гостру соціальну потребу в розвитку рекреаційного комплексу, на сьогоднішній день в Україні немає повного кадастру земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення; не визначені цінні природні території з метою наступного їх заповідання; не встановлені межі охоронних зон всіх видів; не скориговані показники потреби резервних територій для розвитку курортів, рекреації та туризму навіть на ближчу перспективу.

Серед об'єктивних причин, що обумовили спад розвитку курортно-рекреаційних та природоохоронних територій, в першу чергу слід назвати:

- зниження потреб населення України на курортні та туристсько-рекреаційні послуги з 20% до 8% (через падіння загального життєвого рівня, створення приватного сектору дачних поселень та садівничих товариств тощо);

- реструктуризацію мережі курортних та туристсько-рекреаційних закладів, зменшення їх кількості (відповідно до статистичних даних з 3806 у 1991 році до 3440 у 1994 році);

- стагнацію курортного та туристсько-рекреаційного будівництва, дефіцит інвестицій, відсутність пільг в оподаткуванні даного виду послуг, оренди землі, використання енергоресурсів (що широко практикується в ряді країн - Туреччині, Тунісі і навіть - в Казахстані);

- використання частини існуючого фонду не за призначенням (офіси, малі підприємства тощо) у зв'язку з низьким рівнем комфорту в деяких закладах, збитковість їх експлуатації, неспроможність конкурувати на туристському ринку.

Істотним фактором для України є також втрата курортно-рекреаційних та природно-заповідних земель у зв'язку з їх радіоактивним забрудненням внаслідок Чорнобильської катастрофи (вилучено з даного виду використання 1,4 млн. га), що вимагає додаткового резервування подібних територій у екологічно чистих регіонах.

Однак, оцінка потенціалу рекреаційного фонду та курортно-лікувальних ресурсів дає об'єктивні підстави розраховувати, що ситуація, яка склалася в галузі є тимчасовою, а Україна має перспективу пожвавлення туризму, і в першу чергу, із-за кордону; нарощування курортно-рекреаційних і природоохоронних територій з особливим статусом (для забезпечення відтворення генофонду рослинного і тваринного світу, збереження різноманітності природних комплексів, охорони унікальних бальнеологічних ресурсів), які повинні становити близько 20% земельного фонду держави.

Головним у плануванні перспективного розширення територій ландшафтно-природних ресурсів повинно стати визначення їх цінності та пріоритетів у формуванні подальшої інвестиційної політики. З цього погляду необхідно перш за

все зарезервувати території унікальних бальнеологічних, грязевих і пляжних приморських ресурсів, а також територій майбутнього природно-заповідного фонду.

Для вирішення всіх цих проблем першочергово необхідно:

1) законодавчо закріпити функціональний розподіл особливо цінних територій в Україні. З цією метою треба прискорити введення в дію закону "Про курорти", розробити нові закони "Про приморські території", "Про охорону гірських ландшафтів" тощо (подібні закони вже давно діють у Франції, ФРН та інших країнах);

2) визначити науково обґрунтовані пріоритети резервування, функціонального використання і охорони курортно-рекреаційних і природно-заповідних земель з урахуванням регіональних особливостей; зафіксувати їх територіальні параметри у містобудівній документації;

3) розробити кадастр земель курортного, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення;

4) скласти новий реєстр та визначити границі територій, які резервуються під курорти, зони масового відпочинку і туризму та природоохоронні об'єкти рекреаційного призначення (на заміну згаданої раніше постанови Уряду України від 1977 р.);

5) затвердити реєстр і чітко визначити зовнішні межі всіх видів охоронних зон та їх територіальні розміри; встановити режим ведення на них господарської діяльності.

У зв'язку з тим, що згадані категорії земель належать до різних суб'єктів права державної власності, а відповідні оздоровчі і істотко-культурні заклади підпорядковані різним міністерствам і відомствам (Мінекобезпеки, Мінкультури, Держкомтуризму тощо), доцільно всі роботи по впорядкуванню названих територій, їх правовому забезпеченню проводити на міжвідомчому рівні під егідою, координацією і контролем Кабінету Міністрів України.

Попередні прогностичні розрахунки, виконані Мінекобезпеки України та Інститутом землеустрою УААН, про можливість розширення територій курортно-рекреаційного та природоохоронного призначення наведені у таблицях 2 та 3.

Таблиця 2

Прогностичні показники розширення системи курортно-рекреаційних територій в Україні (за даними Інституту землеустрою УААН)

Адміністративні одиниці	Курортно-рекреаційні території, тис. га					
	на 1.01. 1991 р.	на 1996р.*	на 2000 р.	на 2005 р.	на 2010р.	за проектний період
Автономна республіка Крим	132,2	132,2	158,6	185,0	194,8	396,6
Вінницька	112,6	96,9	116,3	135,1	232,6	337,7

Волинська	186,7	181,5	217,8	224,0	238,5	560,4
Дніпропетровська	35,9	35,9	43,1	50,3	90,8	107,7
Донецька	37,6	37,6	45,1	52,6	69,4	112,7
Житомирська	263,3	100,7	120,8	316,0	345,6	790,0
Закарпатська	304,2	304,2	365,0	425,9	544,0	912,6
Запорізька	12,4	12,4	14,9	17,4	34,9	37,3
Івано-Франківська	131,3	131,3	157,6	183,8	341,7	394,0
Кіровоградська	41,9	41,9	50,3	58,7	93,8	125,8
Київська	145,0	5,0	90,0	174,0	342,4	435,0
Луганська	81,0	81,0	97,2	113,4	214,9	243,1
Львівська	242,7	242,7	291,2	339,8	541,8	728,2
Миколаївська	15,8	15,8	19,0	22,1	43,5	47,5
Одеська	49,8	49,8	58,9	69,7	102,5	149,5
Полтавська	79,1	79,1	94,9	110,7	168,6	237,3
Рівненська	266,7	79,3	95,2	111,0	321,0	680,0
Сумська	109,4	109,4	131,3	153,2	192,5	328,2
Тернопільська	69,0	69,0	82,8	96,6	128,6	207,0
Харківська	126,2	126,2	151,4	176,7	355,4	378,5
Херсонська	8,4	8,4	10,1	11,8	17,5	25,1
Хмельницька	89,4	89,4	107,3	125,2	177,1	268,2
Черкаська	100,3	68,3	82,0	120,4	220,3	301,0

* Зменшення площі зумовлене вилученням із обігу територій, що знаходяться в зоні радіаційного забруднення

Таблиця 3

Прогнозні показники розширення системи природоохоронних територій в Україні (за даними Інституту землеустрою УААН)

Адміністративні одиниці	Природоохоронні території, тис. га		
	на 1.01. 1991 р.	на 1996р.*	довгостр. прогноз (2015 р.)
Автономна республіка Крим	48,4	337,2	381,2
Вінницька	9,7	12,4	34,5
Волинська	34,9	37,6	43,8
Дніпропетровська	8,6	9,8	60,8

Донецька	7,4	12,0	93,5
Житомирська	26,9	29,7	32,7
Закарпатська	77,5	110,2	123,7
Запорізька	32,1	86,1	88,1
Івано-Франківська	54,9	57,7	60,5
Кіровоградська	3,6	5,9	18,5
Київська	9,1	52,6	131,6
Луганська	2,5	4,9	26,0
Львівська	6,6	28,1	146,0
Миколаївська	4,5	8,1	58,3
Одеська	25,3	29,8	63,3
Полтавська	6,7	8,8	11,5
Рівненська	66,2	68,0	78,0
Сумська	18,7	36,2	80,2
Тернопільська	22,1	23,1	66,4
Харківська	0,9	17,9	19,3
Херсонська	119,4	174,0	246,0
Хмельницька	7,7	10,0	212,0
Черкаська	7,2	59,1	64,1
Чернівецька	3,7	15,0	37,0
Чернігівська	2,9	65,5	157,5
Всього по Україні	607,2	1299,7	2434,8

* Дані приводяться орієнтовні, без повного врахування нових територій, що резервуються у природоохоронний фонд

Орієнтовні економічні показники рентабельності містобудівного освоєння територій для розвитку курортно-рекреаційного господарства (без будівництва будівель і споруд) за розрахунками Інституту землеустрою УААН, становлять (в цінах 1997 року): при затратах на освоєння 1 га курортно-рекреаційних земель в середньому 45 тис. грн. і щорічних доходах біля 25% на 1 тис. затрат, прибуток від використання додаткових тільки 1 млн. га цих територій (переважно малоцінних сільгоспугідь та непридатних для іншого використання) може становити близько 10 млн. гривень.

Контрольні запитання

1. Якими видами рекреаційних ресурсів володіє Україна?
2. Чим вигідне географічне положення України з точки зору кліматолікування?
3. Яким природно-ресурсним потенціалом володіє Україна?
4. В чому особливості рекреаційного комплексу України?

Література

1. Масляк П.О., Олійник Я.Б., Степаненко А.В., Шищенко П.Г. Географія: Навчальний посібник для старшокласників та абітурієнтів. Програма і відповіді на всі запитання. - К.: Товариство "Знання", КОО. - 829с.
2. Заставний Ф.Д. Географія України: у 2-х книгах. - Львів: Світ, 1994.-472с. іл.
3. Розміщення продуктивних сил: Підручник / В.В.Ковалевський, О.Л.Михайлик, В.Ф.Семенов та ін.; За ред. В.В.Ковалевського, О.Л.Михайлик, В.Ф.Семенова. - К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. - 546с.
4. Федосов Е.Б. Курортная система Украины. / Вестник физиотерапии и курортологии. Ежеквартальный научно-медицинский журнал. Том 4. Евпатория, «Визен», 1998. -стр.63-65.
5. Цафрис П.Г., Данилов Ю.Е. Основные принципы лечения больных на курортах СССР. М.: «Медицина», 1975. - 310с.
6. Курортные ресурсы СССР. / В.А.Александров. М.: Медгиз, 1956.-748с.
7. Голояд Б.Я., Римарчук І.В. Рекреаційно-туристський напрям господарювання - застава добробуту краян Прикарпаття. -Івано-Франківськ, 1997. - 32с.
8. Геоекологія України. Збірник наукових праць. К., 1993. -116с.
9. Івано-Франківська область. Екологія і оптимізація природокористування. / Приходько М.М., Сав'юк В.О., Дмитраш Н.В. та інші/. Івано-Франківськ. 1996.-137с.
10. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. Чернівці, "Прут", 1995. - 72с.
11. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. №1. -2003. - С.76-80.
12. Павлов В.І., Черчик Л.М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи. Луцьк: "Надстир'я", 1998. - 122с.
13. Б.М.Данилишин, С.І.Дорогунцов, В.С.Міщенко, Я.В.Коваль, О.С.Новоторов, М.М.Паламарчук. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. - Київ, РВПС України. 1999.-716с.